

NAGY GELLÉRT¹

Az alapvető emberi jogok védelmének konvergenciája mint a globális alkotmányosság egyik vetülete

The Convergence of Fundamental Human Rights Protection as an Element of Global Constitutionalism

Abstract: Convergence, as an element of global constitutionalism, is most evident in the protection of fundamental human rights. The human rights protection mechanisms of multilevel constitutionalism have been developed at the national, regional, and global level, at both legislative and institutional scales. These mechanisms interact with each other, resulting in the convergence of the levels of protection of individual states. Constitutional courts (or other institutions responsible for constitutional justice) play a key role in this convergence. This contribution aims to explore the process of convergence through a holistic analysis of the levels of protection. Thus, after presenting the global and regional levels of protection, the impact on the national level will be illustrated through the example of Romania.

Keywords: convergence, fundamental human rights, global constitutionalism, global level of protection, regional level of protection

Összefoglaló: A konvergencia, mint a globális alkotmányosság egyik eleme, az alapvető emberi jogok védelmére terén érhető leginkább tetten. A többszintű alkotmányosság nemzeti, regionális és globális védelmi mechanizmusai mind jogszabályi, mind intézményi szinten kialakultak. E mechanizmusok kölcsönösen hatnak egymásra, amelynek következtében az egyes államok védelmi szintjei közelednek, konvergálnak egymáshoz. E konvergenciában kiemelt szerep hárul az alkotmánybíróságokra (vagy egyéb, alkotmánybíráskodási feladatokat ellátó szervekre). Jelen tanulmány a védelmi szintek holisztikus elemzésén keresztül kívánja feltárni a konvergencia megvalósulását. Így módon, a globális és a regionális védelmi szintek szemlélését követően, a nemzeti színre gyakorolt hatás Románia példáján keresztül kerül bemutatásra.

Kulcsszavak: konvergencia, alapvető emberi jogok, globális alkotmányosság, globális védelmi szint, regionális védelmi szint

1 ORCID: 0000-0002-8633-3038

1. Globális alkotmányosság és konvergencia

Napjaink fokozottan globalizálódó világa nem pusztán a gazdaságra, a technológiai fejlődés felgyorsulására hatott ki, hanem a jogra és azon belül magára az alkotmányjogra is. A globális alkotmányosság koncepciója tulajdonképpen e közjogra gyakorolt hatások eredményeként alakult ki, és vált az elmúlt évek egyik leginkább kutatott alkotmányjogi fogalmává. Önmagában a koncepció megnevezése is kritikák tárgyát képezi, hiszen nem klasszikus értelemben vett alkotmányosságról beszélünk, hanem sokkal inkább egy alkotmányos rendről, tehát egy jogszabályi keretről és az ahhoz tartozó „alkotmányos” feladatokat ellátó intézményekről.²

A globális alkotmányosság koncepcióját két megközelítésből lehet meghatározni. Nemzetközi jogi megközelítés szerint a fogalom a nemzetközi jog és a nemzetközi intézmények alkotmányjogiasodására utal. Ezzel szemben, az alkotmányjogi meghatározás értelmében a globális alkotmányosság az egyes alkotmányos előírások, intézmények konvergenciáját, egymáshoz való közelítését takarja.³ Jelen tanulmány ez utóbbi, alkotmányjogi megközelítést veszi alapul. A szakirodalom az alkotmányos konvergencia két komponensét különíti el: egyrészt a strukturális, intézményi konvergenciát, másrészt az alapvető emberi jogok védelmére vonatkozó előírások konvergenciáját.⁴ A strukturális konvergencia (pl. a népképviselői szervek megválasztására vonatkozó nemzeti szabályozások közelítése) ugyanakkor viszonylag mérsékelten jelenik meg,⁵ így tulajdonképpen az alkotmányos konvergenciát elsősorban az alapvető emberi jogok szabályozásának és védelmének szintjén szükséges vizsgálni. Az alapvető emberi jogok szintjén kialakult konvergencia tulajdonképpen a „különböző országok releváns jogszabályainak és az azokról folytatott jogi diskurzusnak növekvő hasonlóságát jelenti”,⁶ amelynek következtében az egyes nemzeti védelmi szintek közelednek, konvergálnak egymáshoz. Fontos elkülöníteni a konvergenciát az egyes alkotmányos megoldások egyszerű átvételétől, mivel a konvergencia jóval több egyszerű átvételnél, hivatkozásnál, hiszen olyan esetekben áll fenn, amikor egyes alkotmányos megoldások nem pusztán elszórtan, hanem széles körben, az államok nagy számában válnak alkalmazottá.⁷

Az emberi jogok konvergenciájának egyik előfeltétele egy olyan többszintű alkotmányosság léte, amelyben az egyes nemzeti, regionális és globális előírások és az azok betartását felügyelő és azokat értelmező intézmények folyamatos párbeszédben

2 Wayne SANDHOLTZ: *Human Rights Courts and Global Constitutionalism: Coordination through Judicial Dialogue*, *Global Constitutionalism*, 2021/3, 439–464, 441.

3 CHRONOWSKI Nóra: *Alkotmányosság három dimenzióban*, TK Jogtudományi Intézet, Budapest, 2022, 15.

4 Mark TUSHNET: *The Globalisation of Constitutional Law as a Weakly Neo-Liberal Project*, *Global Constitutionalism*, 2019/1, 29–39, 31.

5 *Uo.*

6 Zachary ELKINS, Tom GINSBURG, Beth SIMMONS: *Getting to Rights: Treaty Ratification, Constitutional Convergence, and Human Rights Practice*, *Harvard International Law Journal*, 2013/1, 61–96, 62.

7 Rosalind DIXON, Eric A. POSNER: *The Limits of Constitutional Convergence*, *Chicago Journal of International Law*, 2011/2, 399–424, 408.

állnak.⁸ A három szinten (nemzeti, regionális és globális) meglévő intézményi és normatív elemek az alapvető emberi jogok terén kifejezetten látványosan elkülöníthetőek.⁹ A konvergencia tehát – az egyes nemzetközi egyezmények és szerződések ratifikálásán túl – elsősorban az intézmények közti alkotmányos párbeszéd eredményeként valósul meg. Az egyes nemzeti és nemzetközi bírák (elsősorban a nemzeti alkotmánybíróságok és a regionális emberjogvédelmi bíróságok bírái) közti párbeszéd, a kölcsönös hivatkozások, illetve az egyre nagyobb számú, közvetlen eszmecserék mind hozzájárulnak a megoldások közelítéséhez.¹⁰ A bíróságok kölcsönös, egymás esetgyakorlatára történő hivatkozását, valamint az ennek következtében belső jogban beálló változásokat a szakirodalom a *cross-fertilization* fogalmával írja le.¹¹ E kereszthivatkozások nem pusztán a nemzetközi–nemzeti tengelyen figyelhetőek meg, hiszen az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága és a regionális emberi jogi bíróságok egymásra történő hivatkozása tovább erősíti a nemzetközi emberi jogi rendszert.¹² Ugyanakkor a szakirodalom kiemelt szerepet tulajdonít az egyes nemkormányzati szervezetek (NGO-k) tevékenységének,¹³ valamint a közjogi standardok átvételének is.¹⁴ Mindemellett, a bíróságokon túl más nemzeti szervezetek is közrejátszanak a nemzetközi standardok átvételében.¹⁵

A gyakorlat azt mutatja, hogy mindezen folyamatok eredményeként a regionális és a globális, alapvető emberi jogok védelmére vonatkozó normák beépültek az egyes államok alkotmányaiba, törvényeibe vagy éppen bírói gyakorlatába.¹⁶ Mindennek következtében egyrészt az alapvető emberi jogok védelme standardizálódásának lehetünk szemtanúi. Másrészt, ahogyan azt a szakirodalomban is megfogalmazták, kialakult egy olyan emberi jogi mag, amelyet a legtöbb állam alkotmánya védelemben részesít.¹⁷ Mindemellett megállapítható, hogy amennyiben egy alapvető emberi jog bekerül a nemzetközi „körforgásba”, tehát megjelenik az egyes nemzetközi dokumentumokban, akkor nehezen kerül ki onnan. Így – a konvergencia eredményeként – egyre

8 Wayne SANDHOLTZ: *The ECtHR, Transregional Dialogues and Global Constitutionalism*, *Global Constitutionalism*, 2020/3, 543–551, 544; SANDHOLTZ: *Human..., i. m.*, 440.

9 SANDHOLTZ: *Human..., i. m.*, 443.

10 Anne-Marie SLAUGHTER: *A Global Community of Courts*, *Harvard International Law Journal*, 2003/1, 191–220, 195.

11 Antje WIENER, Philip LISTE: *Lost without Translation? Cross-Referencing and a New Global Community of Courts*, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 2014/1, 263–296, 267–268.

12 SANDHOLTZ: *Human..., i. m.*, 439.

13 Egyes szerzők véleménye szerint az NGO-k bizonyos nemzetközi szerződések, egyezmények megkötését és így a standardizálást is befolyásolják. Emellett az alapvető emberi jogok védelmének monitorozásában is kiemelt szerepet játszanak. Lásd Anne PETERS: *Global Constitutionalism Revisited*, *International Legal Theory*, 2005/11, 39–68, 54.

14 CHRONOWSKI: *i. m.*, 19.

15 TAKATA Hinako: *Separation of Powers in a Globalized Democratic Society: Theorizing the Human Rights Treaty Organs' Interactions with Various State Organs*, *Global Constitutionalism*, 2023, 4, <https://www.cambridge.org/core/journals/global-constitutionalism/article/separation-of-powers-in-a-globalized-democratic-society-theorizing-the-human-rights-treaty-organs-interactions-with-various-state-organs/D63B9816F4821E08D997E110622F0F32> (letöltés ideje: 2024. 07. 09.).

16 SANDHOLTZ: *Human..., i. m.*, 448–449.

17 CHRONOWSKI: *i. m.*, 22.

növekvő számú alapvető emberi jog jelenik meg az egyes államok alkotmányában is.¹⁸ Ugyanakkor, az elismert és védett alapvető emberi jogok számának növekedésével egyre több olyan eset áll elő, amikor két alapjog között konfliktus lép fel, ezáltal pedig – egyes szerzők szerint – csökken ezen alapjogok ereje.¹⁹

A továbbiakban jelen tanulmány az alapvető emberi jogok védelme terén releváns globális és regionális nemzetközi jogszabályi és intézményi keret holisztikus szemlélésén keresztül kívánja bemutatni a többszintű alkotmányosság konvergenciára gyakorolt hatását. Az egyes védelmi szintek nem minden esetben teljesek, az intézményi keret számos hiányosságot mutat (pl. kikényszeríthetőség, végrehajtás). Mi több, bizonyos földrajzi térségekben nem is alakultak ki regionális védelmi szintek (pl. Ázsia). Ennek ellenére a konvergencia ismertetésével olyan következtetéseket lehet levonni, amelyek elősegítik az emberi jogok védelmének teljesebb biztosítását.

2. Alapvető emberi jogok védelme globális nemzetközi szinten

A globális nemzetközi szint kapcsán elsősorban az ENSZ égisze alatt elfogadott nemzetközi egyezményeket, egyezségokmányokat és az azokhoz kapcsolódó egyes intézményeket érdemes vizsgálnunk.

A jogszabályi keret alapját az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (a továbbiakban: EJENY), a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (a továbbiakban: PPJNE), illetve a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (a továbbiakban: GSZKJNE) adja. E három dokumentumot, gyűjtőnéven, Nemzetközi Emberi Jogi Kódexként (*International Bill of Human Rights*) is szokás említeni, amelyet bizonyos szerzők az emberi jogok védelmének nemzetközi „kánonjaként” tartanak számon.²⁰

Az EJENY elfogadására 1948. december 10-én került sor. Fontos kiemelni, hogy az EJENY nem tekinthető nemzetközi egyezménynek vagy egyezségokmánynak, hiszen az ENSZ-közgyűlés egy határozataként²¹ került elfogadásra. Ugyan nem tartalmaz jogilag kötelező érvényű rendelkezéseket, jelentősége vitathatatlan, amit jól tükröz az alapvető emberi jogok konvergenciájában betöltött szerepe is. E tárgykörben végzett kutatások kimutatták, hogy amennyiben egy alapvető emberi jog megjelenik az EJENY szövegében, akkor az adott alapvető emberi jog védelméhez bizonyos jelentőség társul, amely ténylegesen befolyásolja a nemzeti jogalkotót az adott jog védelmének szabályozásában.²² Ugyanezen szerzők megállapítása szerint: „a háború által szétszakított számos

18 ELKINS, GINSBURG, SIMMONS: *i. m.*, 63.

19 SAJÓ András, UÍTZ Renáta: *A szabadság alkotmánya. Bevezetés a jogi alkotmányosságba*, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2019, 531.

20 MICHAEL DA SILVA: *Legal Doctrine as Human Rights 'Practice'*, *Global Constitutionalism*, 2023/1, 106–132, 121.

21 ENSZ Közgyűlésének 217 A. (III) határozata.

22 ELKINS, GINSBURG, SIMMONS: *i. m.*, 65.

ország, valamint az újonnan függetlenné vált országok növekvő népessége számára az EJENY széles körben elfogadott, nemzetközileg legitimnek tekintett jogok jegyzékét mutatta be”.²³

Az EJENY elfogadásának pillanatában, 1948-ban, átlagosan 20 olyan alapvető emberi jogot biztosítottak védelemben a nemzeti alkotmányok, amelyek az EJENY szövegében is megtalálhatóak. 2013-ra ez a szám 35-re emelkedett.²⁴ Egyes számítások szerint az EJENY szövegében történő megjelenés 50%-kal növelte annak lehetőségét, hogy az adott alapvető emberi jogot az egyes nemzeti alkotmányok is védelemben részesítsék.²⁵ E folyamatok ugyanakkor ellentétes irányba is végbementek: olyan emberi jogok, amelyek nem jelentek meg az EJENY szövegében, a nemzeti alkotmányokból is fokozatosan eltűntek (pl. a vádlottak sajátos jogai).²⁶ Mindezen észrevételek az EJENY konvergenciában betöltött szerepének jelentőségét támasztják alá.

A PPJNE és a GSZKJNE 1966-ban kerültek elfogadásra, hatálybalépésük pedig 1976-ban következett be. Mindkét egyezségokmány jelentős hatást gyakorolt a konvergenciára. Megállapítható, hogy mindazon államok, amelyek ratifikálták a PPJNE-t, nagyobb hajlandósággal igazították nemzeti alkotmányaik alapjogi katalógusát a benne foglaltakhoz.²⁷ Érdekes észrevétel, hogy azon államok jelentős része, amelyek az 1970-es évek második felében ratifikálták a PPJNE-t, már a ratifikációt megelőzően igyekeztek megfeleltetni alkotmányos előírásaikat a PPJNE-be foglaltaknak.²⁸ Azon alkotmányozók, amelyek a PPJNE elfogadását kövten, de annak hatálybalépését megelőzően, tehát 1966 és 1976 között dolgoztak ki új alkotmányokat, jelentős mértékben nyúltak a PPJNE szövegéhez.

A Nemzetközi Emberi Jogi Kódexet alkotó dokumentumokon túl az ENSZ égisze alatt számos más alapvető emberi jogokat érintő egyezményt dolgoztak ki és fogadtak el. Egyik ilyen például a Kínzás és más Kegyetlen, Embertelen vagy Megalázó Büntetések vagy Bánásmód elleni Nemzetközi Egyezmény, amelynek jelentőségét mi sem bizonyít jobban, hogy ugyan már az EJENY és a PPJNE is tiltotta a kínzás alkalmazását, mégis e tilalom nemzeti alkotmányokban történő megjelenése pusztán az 1980-as évek végén, az Egyezmény hatálybalépését követően terjedt el.²⁹

A kiterjedtnek, átfogónak és részletesnek mondható jogszabályi keret mellett az ENSZ alatt széles intézményi háló is létrejött. Ezen alapvető emberi jogok védelmét biztosító globális intézményeket két fő csoportra lehet osztani: egyrészt vannak az ENSZ Alapokmány alapján létrehozott intézmények (pl. Emberi Jogi Tanács; Emberi Jogi Főbiztos), másrészt az egyes egyezmények alapján működő struktúrák (pl. Emberi Jogi Bizottság; Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága). Míg az előbbieket ország-, illetve tárgyspecifikus jelentéseket készítenek (*country and thematic reports*), addig utóbbiak, az országjelentések mellett, egyéni panaszokat (*individual petitions*) vizsgálnak és általános kommentárokat (*general comments*) is megfogalmazhatnak. Az

²³ *Uo.*, 76.

²⁴ SANDHOLTZ: *Human...*, i. m., 448.

²⁵ ELKINS, GINSBURG, SIMMONS: i. m., 80.

²⁶ *Uo.*, 78.

²⁷ *Uo.*, 87.

²⁸ *Uo.*, 85.

²⁹ *Uo.*, 73.

egyes egyezmények alapján létrehozott intézmények mondhatni teljes hálózatot képeznek, hiszen gyakorlatilag minden egyezmény mellé társul egy, az adott egyezményt értelmező és betartása felett őrködő intézmény. Ugyanakkor mindezen szervek által kibocsátott jelentések és ajánlások jogilag nem bírnak kötelező erővel, így a gyakorlatban az egyes államok hozzáállásától függ azok konkrét hatása. Ezen okból kifolyólag a szakirodalomban kiemelték, hogy a globális intézményi szint bizonyos hiányosságokat mutat.³⁰ Mi több, egyes szerzők szerint az értelmezés és gyakorlatba ültetés szempontjából a globális nemzetközi szint még a regionális szintnél is kevésbé fejlett.³¹

Mindettől függetlenül az ajánlások és jelentések kihatnak a konvergenciára mind közvetlenül (pl. az egyes országjelentésekben megfogalmazott ajánlások belső jogba történő beültetésével), mind közvetetten (az egyes regionális emberi jogi bíróságok gyakran fordulnak például az Emberi Jogi Bizottság általános ajánlásaihoz bizonyos kérdések vizsgálatakor³²). Az általános kommentárok (*general comments*) szerepe szintén vitathatatlan, hiszen mind a nemzetközi szervezetek, mind a nemzeti bíróságok hivatkoznak rá.³³ Ennek eredményeként, ezen kommentárok „*jogalkotási eszközök, mivel annak ellenére, hogy nem bírnak kötelező erővel, alakítják a nemzetközi emberi jogi előírások értelmezését, alkalmazását és fejlődését*”.³⁴

Összességében, globális szinten jogszabályok és intézmények sokasága teremti meg mindazon keretet, amelyben az alapvető emberi jogok védelmét biztosítani kívánják. Ugyan ez utóbbi, intézményi elem mutat bizonyos hiányosságokat, mégis a konvergenciára, az alapvető emberi jogok nemzeti szabályozásának közelítésére gyakorolt hatása – amint az a fentebb bemutatni kívánt adatokból is kitűnik – nem hagyható figyelmen kívül.

3. Az alapvető emberi jogok védelme regionális nemzetközi szinten

A regionális védelmi szint vizsgálatakor elsőként Európára szükséges kitérnünk, ahol több elkülönülő, de mégis egymással kapcsolatban álló védelmi rendszerről beszélhetünk. Az egyik európai regionális védelmi rendszer alapját az Európa Tanács égisze alatt 1950-ben elfogadott Emberi Jogok Európai Egyezménye (a továbbiakban: EJE) adja. Az Egyezmény 1953-ban lépett hatályba, értelmezéséért, illetve esetleges megsértésének megállapításáért az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) felel. Mind az EJE előírásai, mind pedig az EJEB esetgyakorlatában megjelenő

30 SANDHOLTZ: *Human..., i. m.*, 444.

31 DA SILVA: *i. m.*, 111.

32 SANDHOLTZ: *Human..., i. m.*, 451.

33 MAX LESCH, NINA REINERS: *Informal Human Rights Law-Making: How Treaty Bodies Use 'General Comments' to Develop International Law*, *Global Constitutionalism*, 2023/2, 378–401, 379.

34 *Uo.*, 381.

elvi megállapítások széles körben beépültek az egyes európai államok belső jogába,³⁵ ennek következtében ezek hatása a konvergenciára vitathatatlan. Az EJEB esetgyakorlata nemzeti alkotmánybíróságok általi alkalmazásának háttérében a nemzetközi egyezmények *pacta sunt servanda* elvén nyugvó elfogadása áll.³⁶

Az egyes nemzeti alkotmánybíróságok és az EJEB esetgyakorlata közt számos olyan hasonlóság fedezhető fel, amely e konvergenciát a gyakorlat szintjén is előmozdítja. Egyrészt az egyes alapjogok korlátozására nagymértékben hasonló standardokat alakítottak ki a nemzeti alkotmánybíróságok és az EJEB, másrészt e bíróságok hasonló fogalomkészlettel operálnak.³⁷ Szintén fontos tényező, hogy mind az alkotmánybíróságok, mind az EJEB figyelembe veszik saját, előzőekben hozott elvi megállapításait is.³⁸

A fentebbi hasonlóságok végett, a nemzeti alkotmánybíróságok – alkotmányossági kontroll során – különös figyelmet szentelnek az EJEB esetgyakorlatának és az ott kimondott elvi tételeknek.³⁹ Ezen esetgyakorlat előnye, hogy – hiába jönnek a bírák eltérő jogi kultúrából – az EJEB jogi kultúráját harmónia jellemzi, így nem töredezett, hanem egységre és a konvergencia előmozdítására törekszik.⁴⁰ Az EJEB-esetgyakorlat beépítése az alkotmánybíróságok döntéseibe – a konvergencián túl – hozzájárul az alapvető emberi jogok egységes értelmezéséhez, illetve a jogbiztonsághoz, ugyanakkor – mintegy ezzel egyidejűleg – háttérbe szorítja a nemzeti sajátosságokat és értelmezéseket.⁴¹

Az alapvető emberi jogok védelmének másik európai mechanizmusát az Európai Unió Alapjogi Chartája szolgáltatja. A Charta hatálya – az uniós intézmények és szervek tevékenységén túl – a tagállamokra mindössze azon esetekben terjed ki, amikor az uniós jog kerül alkalmazásra. Ennek következtében a Charta uniós tagállamok alkotmányaira gyakorolt hatása jóval mérsékeltebb, mint az EJEB előírásainak, így a konvergenciában sem bír olyan nagy jelentőséggel. A Charta rendelkezéseinek értelmezését az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: EUB) látja el. A két regionális bíróság, az EJEB és az EUB esetgyakorlata – az alapvető emberi jogok védelme kapcsán – számos ponton összefonódik. Említésre méltó e tárgykörben a *Bosphorus*-eset, amelyben az EUB és az EJEB eltérő következtetésekre jutott, és amelyet az EJEB oldott fel az úgynevezett *Bosphorus*-vélelemmel (amelynek értelmében azonos mértékű védelem esetén

35 SANDHOLTZ: *Human..., i. m.*, 446.

36 Michal PONIATOWSKI: *Content of the Right to Parental Responsibility in the Case Law of the European Court of Human Rights = Content of the Right to Parental Responsibility. Experiences – Analyses – Postulates*, szerk. Paweł SOB CZYK, CEA Publishing, Budapest–Miskolc, 2022, 21.

37 TÓTH J. Zoltán: *Interpretation of Fundamental Rights in Central and Eastern Europe: Methodology and Summary = Constitutional Reasoning and Constitutional Interpretation. Analysis on Certain Central European Countries*, szerk. TÓTH J. Zoltán, CEA Publishing, Budapest–Miskolc, 2021, 87–88.

38 *Uo.*, 89.

39 *Uo.*, 90.

40 Nina-Louisa AROLD: *The European Court of Human Rights as an Example of Convergence*, *Nordic Journal of International Law*, 2007/3, 305–322, 308.

41 TÓTH J.: *i. m.*, 91.

vélelmeznünk kell, hogy egy állam nem tért el az EJEE követelményeitől abban az esetben, ha egy uniós jogból fakadó kötelezettséget hajt végre).⁴²

Az európai regionális védelmi szinten tehát jól észrevehetően kifejlődtek mind a jogszabályi, mind az intézményi keretek. E védelmi mechanizmusok közül az EJEE előírásai és az EJEB esetgyakorlatában kimondott elvi tételek szerepe jelentős a konvergenciában.

Ugyanakkor nem Európa az egyetlen térség, ahol a regionális védelmi szint vizsgálható. Hasonló a helyzet az Amerikai Államok Szervezete esetében is. A jogszabályi keretet, az Emberi Jogok Amerikai Egyezményét 1969-ben fogadták el. Az intézményi mechanizmust – az európai és afrikai megoldáshoz viszonyítva sajátos – kettősség jellemzi: egyrészt létrejött az Emberi Jogok Amerikai Bizottsága, másrészt az Emberi Jogok Amerikai Bizottsága is. Továbbá az Emberi Jogok Amerikai Bizottsága és a nemzeti bíróságok kapcsolatát egy sajátos mechanizmus, az egyezményességi kontroll (*conventionality control*) jellemzi, amelynek alapján a nemzeti bíróságok kötelesek vizsgálni a belső jog egyezménnyel és az ahhoz kapcsolódó esetgyakorlattal való összhangját. E doktrína alapján a nemzeti bíróságok nem alkalmazhatnak az egyezménnyel ellentétes rendelkezéseket.⁴³ Az Emberi Jogok Amerikai Bizottsága az egyezményességi kontrollt a leggyakrabban arra használta, hogy esetgyakorlatát átültesse a nemzeti jogba, a nemzeti bíróságokat mintegy csatornaként használva e folyamathoz.⁴⁴ Ugyanakkor az utóbbi időben változás állt be a Bizottság ezen intervencionalista megközelítésében, és némely esetekben elfogad ellentétes nemzeti döntéseket is.⁴⁵

Az Emberek és Népek Jogainak Afrikai Chartáját a ma már Afrikai Unióként ismert szervezet elődjének számító Afrikai Egységsszervezet keretében fogadták el 1981-ben. A Charta értelmezéséért és esetleges megsértésének megállapításáért az Emberek és Népek Jogainak Afrikai Bizottsága felel. A Bizottság első döntését 2013-ban hozta, éppen ezért még korai lenne messzemenő következtetéseket levonni az intézmény konvergenciára gyakorolt hatásáról.⁴⁶

A regionális védelmi szint nagy hiátusa a teljes területi lefedettség hiánya. Számos olyan térség van (pl. Ázsia), ahol nem jöttek létre külön regionális jogszabályi keretek és intézményi mechanizmusok, éppen ezért esetükben a konvergenciát sem vizsgálhatjuk. E hiányossága ellenére a meglévő regionális védelmi szintek – és kiemelten az EJEE, valamint az EJEB esetgyakorlata – jelentősen beszivárogtak az egyes államok alapvető emberi jogok védelmével kapcsolatos gyakorlatába, tehát a regionális szint elengedhetetlen szerepet játszik a védelem standardizálásában.

42 NAGY Gellért: *Case of Spasov v. Romania: the Relationship Between the Application of EU Law and the Right to a fair trial*, CEACLAW Blog, <https://www.ceaclaw.org/post/case-of-spasov-v-romania-the-relationship-between-the-application-of-eu-law-the-right-to-fair-trial> (letöltés ideje: 2024. 06. 23.).

43 TAKATA: *i. m.*, 6.

44 *Uo.*, 18.

45 *Uo.*, 19.

46 SANDHOLTZ: *Human...*, *i. m.*, 447.

4. A konvergencia hatása Romániában

Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy az előzőekben bemutatott elmélet miként is valósul meg a gyakorlatban. A kérdés megválaszolása érdekében a konvergencia Romániára gyakorolt hatását kívánom a továbbiakban bemutatni.

Románia Alkotmányának 20. cikke kifejezetten nyilatkozik az emberi jogokra vonatkozó nemzetközi szerződésekről. E cikk (1) bekezdése értelmében az Alkotmány állampolgárok jogaira és szabadságaira vonatkozó rendelkezéseit az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával és a Románia által ratifikált egyéb egyezségokmányokkal és szerződésekkel összhangban kell értelmezni. A (2) bekezdés emellett előírja, hogy mindazon esetekben, amikor a Románia által ratifikált egyezségokmány vagy szerződés a belső joggal ellentétes előírást tartalmaz, a nemzetközi jog alkalmazandó, kivéve, ha a belső jog magasabb szintű védelmet biztosít.

E rendelkezésekből kitűnik, hogy a román alkotmányozó a nemzetközi emberi jogi dokumentumokat – azok belső joggal való viszonyában – értelmező erővel és elsőbbséggel ruházta fel.⁴⁷ Érdekeség, hogy ugyan az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, mint ahogyan fentebb már említettük, nem tekinthető nemzetközi egyezménynek, az alkotmányozó – azáltal, hogy kifejezetten megemlítette a 20. cikk szövegében – tulajdonképpen az egyezményekkel egyenértékűnek tekinti azt.⁴⁸

A 2003. évi alkotmánymódosítást megelőzően a nemzetközi emberi jogi dokumentumok abszolút elsőbbséggel bírtak azon esetekben, amikor a belső joggal ellentétes rendelkezést tartalmaztak. 2003-ban, az emberi jogok védelmének gyors fejlődésével indokolva, a származtatott alkotmányozó oly módon egészítette ki a 20. cikk előírásait, hogy mindazon esetekben, amikor magasabb szintű védelmet biztosít, a belső jog alkalmazandó.⁴⁹

E cikk előírásai ugyanakkor pusztán a nemzetközi jog és a belső jog viszonyáról általánosságban rendelkező 11. cikkel összhangban értelmezendők. A 11. cikk (1) bekezdése értelmében Románia maradéktalanul és jóhiszeműen teljesíti mindazon nemzetközi szerződésekből fakadó kötelezettségeit, amelyeknek részes fele. A (2) bekezdés értelmében a ratifikált nemzetközi szerződés a belső jog részét képezi, míg a (3) bekezdés szerint amennyiben egy olyan nemzetközi szerződés, amelyhez Románia csatlakozni kíván, az Alkotmánnyal ellentétes rendelkezéseket tartalmaz, ratifikálására mindössze az Alkotmány módosítása után kerülhet sor. Észrevehető, hogy amíg a 11. cikk általánosságban rendelkezik a nemzetközi szerződésekről, addig a 20. cikk előírásai kifejezetten a nemzetközi emberi jogi egyezményekre, egyezségokmányokra vonatkoznak. A két cikk tehát általános-speciális viszonyban áll egymással.

47 Ion GĂLEA: *Valențe recente ale interpretării articolului 11 din Constituție = In Honorem Ioan Muraru. Despre Constituțiile în mileniul III.*, szerk. Ștefan DEACONU, Elena Simina TĂNĂSESCU, Editura Hamangiu, București, 2019, 178.

48 Marius ANDREESCU, Andra PURAN: *Drept constituțional. Teoria generală și instituții constituționale. Jurisprudență constituțională*, Editura C.H. Beck, București, 2020, 274.

49 *Uo.*, 27.

A 20. cikk előírásai alapján a Románia által ratifikált nemzetközi emberi jogi egyezmények az úgynevezett „alkotmányos blokk” részévé váltak.⁵⁰ Ebből kifolyólag, az alkotmánybíráskodás során mindezen nemzetközi dokumentumok hivatkozhatók mind a megkereséssel élő felek, mind pedig az Alkotmánybíróság által. Hasonló megállapításra jutott a taláros testület is a 2000. évi 146. döntésében, amelyben kimondta, hogy az EJEE Románia általi ratifikálásának következtében annak előírásai a belső jog részévé váltak, így tehát az EJEE-re az Alkotmányra történő hivatkozással megegyező szabályok vonatkoznak.⁵¹

Az Alkotmánybíróság esetgyakorlatában elsősorban az EJEE előírásaira, illetve az EJEB által kimondott elvi tételekre történő hivatkozással találkozhatunk.⁵² A konvergencia tehát elsősorban a regionális szint átültetésén keresztül valósul meg. Az EJEB által kimondott elvi tételek román alkotmánybírói esetgyakorlatba történő beemeléseivel az alapvető emberi jogok és szabadságok újabb garanciái kerülnek előtérbe, védelembe.⁵³ Az Alkotmánybíróság esetgyakorlatát szemlélve, az EJEB által kimondott elvi tételek tekintetében több következtetést is levonhatunk. Egyrészt az Alkotmánybíróság elsősorban saját érvelését alátámasztandó nyúl az EJEB gyakorlatához, tehát az EJEB elvi jelentőségű megállapításait a legtöbb esetben az érvelés egy elemeként emeli be. Ezzel párhuzamosan az Alkotmánybíróság néhány esetben az EJEB-gyakorlatból új fogalmak, koncepciók meghatározását ülteti át saját döntéseibe. Például a koronavírus-járvány ideje alatt a személyes szabadság korlátozásának meghatározására vonatkozóan az Alkotmánybíróság döntéseiben nagymértékben támaszkodott az EJEB *Khlaifia és mások kontra Olaszország*,⁵⁴ valamint a *De Tommaso kontra Olaszország*⁵⁵ ügyekben tett megállapításaira.⁵⁶ Harmadrészt megfigyelhető, hogy mindazon esetekben, amikor lehetőségében áll, az Alkotmánybíróság előszeretettel hivatkozik Romániát mint részes felet érintő EJEB-ügyekre. Ebből kifolyólag, az egyes alkotmányossági problémák tekintetében mondhatni kialakult egy olyan EJEB-„ügyhalmaz”, amelyekből az Alkotmánybíróság nagy valószínűséggel hivatkozik. Például a jogorvoslati utakhoz való hozzáférés tekintetében az Alkotmánybíróság

50 Tudorel TOADER, Marieta SAFTA: *Contencios constituțional*, Editura Hamangiu, București, 2020, 438, 442.

51 Románia Alkotmánybíróságának 2000. évi 146. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2000. évi 566. számában.

52 Bár az Alkotmánybíróság több alkalommal hivatkozott ENSZ-okmányokra is. Lásd pl. Románia Alkotmánybíróságának 1994. évi 139. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 1994. évi 353. számában; Románia Alkotmánybíróságának 1994. évi 114. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 1994. évi 354. számában; Románia Alkotmánybíróságának 2022. évi 368. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2022. évi 1146. számában.

53 Livia Doina STANCIU, Marieta SAFTA: *Raport of the Constitutional Court of Romania*, XVIII Congress of the Conference of European Constitutional Courts, Czech Republic, 2021, 11, https://www.cecc2017-2020.org/fileadmin/Dokumenty/Pdf/Questionnaire/National_Reports/English/Romania_-_Questionnaire_XVIII_Congress_of_CECC_eng.pdf (letöltés ideje: 2024. 06. 24.).

54 *Khlaifia és mások kontra Olaszország* ügy, 16483/12. sz. megkeresés.

55 *De Tommaso kontra Olaszország* ügy, 43395/09. sz. megkeresés.

56 Lásd Románia Alkotmánybíróságának 2020. évi 458. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2020. évi 581. számában.

érvelését előszeretettel a *Lungoci kontra Románia*⁵⁷ ügyre hivatkozva támasztja alá.⁵⁸ Hasonlóan gyakorta hivatkozott a személyes szabadság védelme kapcsán a *Ioan Pop és mások kontra Románia* ügy,⁵⁹ valamint a jogegyenlőség tekintetében a *Felicia Mihăies kontra Románia*⁶⁰ és *Adrian Gavril Senteş kontra Románia* ügyek.⁶¹

Az EJEB által kimondott elvi megállapítások ugyanakkor nemcsak beépülnek – a rájuk történő hivatkozás révén – az Alkotmánybíróság döntéseibe, hanem valamelyest alakítják is annak esetgyakorlatát. Például az Alkotmány 16. cikkével kapcsolatos esetgyakorlat fejlődésében komoly szerepet játszott, hogy az EJEB elvi tételeit alapul véve a jogegyenlőség új értelmezési síkjai is megjelentek.⁶²

Jól látható tehát, hogy a konvergencia, a védelmi szintek és megoldások közelítése az alkotmánybírósági esetgyakorlat szintjén számos úton megjelenik. Ugyanakkor a konvergencia a szabályozásra is kihat. Például a 2003. évi alkotmánymódosítás során a kedvezőbb törvény visszaható hatályát éppen az EJEB-esetgyakorlatot figyelembe véve terjesztették ki a szabálysértésekre is.⁶³ Hasonlóan, az Alkotmány 23. cikk (4) bekezdését – amely az előzetes letartóztatásról rendelkezik – szintén az EJEB által kimondott elvi megállapítások szerint módosították. A 2003. évi módosítást megelőzően az előzetes letartóztatást az Alkotmány rendelkezései értelmében mind bírák, mind ügyészek elrendelhették. A származtatott alkotmányozó, figyelembe véve mind az EJE 6. cikkének előírásait, mind az EJEB *Vasilescu kontra Románia*⁶⁴ ügyben tett megállapításait, az előzetes letartóztatás elrendelésének jogát mindössze a bíróra nézve írta elő.⁶⁵

A regionális védelmi szint és a román nemzeti jog közötti konvergencia elsősorban az Alkotmánybíróság gyakorlatán keresztül történik. Ugyanakkor, amint azt láthattuk, a taláros testület esetgyakorlatán túl az EJEB elvi tételeinek recepciója az alkotmányos rendelkezések módosítására is kihat. Mindezen folyamatok az alapvető emberi jogok védelmének standardizálásához, a különböző védelmi szintek közelítéséhez vezetnek.

57 *Lungoci kontra Románia* ügy, 62710/00 sz. megkeresés.

58 Lásd például Románia Alkotmánybíróságának 2021. évi 753. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2022. évi 546. számában, Románia Alkotmánybíróságának 2022. évi 404. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2022. évi 1092. számában, Románia Alkotmánybíróságának 2021. évi 569. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2022. évi 88. számában, Románia Alkotmánybíróságának 2021. évi 566. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2021. évi 1116. számában.

59 *Ioan Pop és mások kontra Románia* ügy, 52924/09. sz. megkeresés. Lásd például: Románia Alkotmánybíróságának 2022. évi 215. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2022. évi 603. számában.

60 *Mihăies kontra Románia* ügy, 44232/11. sz. megkeresés.

61 *Senteş kontra Románia* ügy, 44605/11. sz. megkeresés. Lásd például: Románia Alkotmánybíróságának 2023. évi 338. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2023. évi 567. számában.

62 Ioan MURARU, Elena Simina TĂNĂSESCU: *Articolul 20. Tratatule internaționale privind drepturile omului = Constituția României. Comentariu pe articole*, szerk. Ioan MURARU, Elena Simina TĂNĂSESCU, Editura C.H. Beck, București, 2008, 173.

63 STANCIU, SAFTA: *i. m.*, 11.

64 *Vasilescu kontra Románia* ügy, 27053/95. sz. megkeresés.

65 Titus CORLĂȚEAN: *The Constitution of Romania as an Instrument for Incorporating International Standards of Human Rights Protection*, Revista de Drept Public, 2014/különszám, 91–105, 102.

Ugyanakkor e folyamatok nem román sajátosságként értelmezendők. Hasonlóan például a lengyel Alkotmánybíróság is előszeretettel hivatkozik az EJEB által kimondott elvi tételekre, egy adott alapvető emberi jog meghatározása, annak korlátozása vagy más alapvető emberi jogokkal való összhangja tekintetében.⁶⁶ Ugyanakkor megállapítható, hogy az Alkotmánybíróság elsősorban saját esetgyakorlatát alátámasztandó épít az EJEB elvi tételeire, és jóval kevesebb azon esetek száma, amikor ezen elvi megállapításokkal szemben helyezkedik el.⁶⁷ Ennél is jelentősebben mutatkozik meg az EJEB hatása a szerb Alkotmánybíróság gyakorlatában, amely az Alkotmány alapvető emberi jogokra vonatkozó előírásait a nemzetközi, és azon belül is az EJEB gyakorlatával összhangban kívánja értelmezni.⁶⁸ Emellett az Alkotmánybíróság esetleges joghézagok fennállásakor is az EJEB esetgyakorlatát veszi alapul,⁶⁹ mi több, bizonyos esetekben (például a *ne bis in idem* elv kapcsán) elvi álláspontjának megváltoztatását az EJEB megállapításai tették indokolttá.⁷⁰

5. Zárógondolatok

A folyamatosan globalizálódó világ a jogrendszerre is jelentékeny hatást gyakorol. Az egyre nagyobb számú regionális és globális nemzetközi szervezetek egyre több – tradicionálisan nemzeti – feladatkört látnak el a feladatkörök átruházása következtében. Emellett azonban a nemzetközi jog közvetett módon is hat a nemzeti jogra, hiszen olyan standardokat állít fel, amelyeknek az államok igyekeznek megfelelni. E folyamatot nevezük az alkotmányos megoldások konvergenciájának, amely a globális alkotmányosság tágabb fogalmának alkotmányjogi megközelítését tükrözi.

A konvergencia leginkább – a manapság még viszonylag csekély strukturális elemek mellett – az alapvető emberi jogok védelme terén figyelhető meg. A nemzeti, regionális és globális védelmi rendszerek folyamatosan hatnak egymásra, alakítják és közelítik az alapvető emberi jogok védelmének szintjeit. Globális nemzetközi szinten e folyamat elsősorban az ENSZ égisze alatt elfogadott Nemzetközi Emberi Jogi Kódex és a területspecifikus egyezmények, valamint az ezekhez kapcsolódó intézményi háló révén valósul meg. Amint az a fentebbiekből is kitűnik, a globális jogszabályi keret (pl. EJENY és PPJNE) komoly hatást gyakorol a nemzeti előírásokra, a globális intézményi keret szerepe azonban mérsékelt.

66 PIOTR MOSTOWIK: *Interpretation of Fundamental Rights in Poland = Constitutional Reasoning and Constitutional Interpretation. Analysis on Certain Central European Countries*, szerk. TÓTH J. Zoltán, CEA Publishing, Budapest–Miskolc, 2021, 450.

67 ADAM WISNIEWSKI: *The Impact of the European Convention of Human Rights on the Polish Legal System*, Polish Review of International and European Law, 2020/1, 153–184, 161.

68 SLOBODAN ORLOVIC: *Interpretation of Fundamental Rights in Serbia = Constitutional Reasoning and Constitutional Interpretation. Analysis on Certain Central European Countries*, szerk. TÓTH J. Zoltán, CEA Publishing, Budapest–Miskolc, 2021, 355.

69 *Uo.*

70 *Uo.*, 356–357.

Regionális szinten elsősorban Európa emberi jogvédelmi rendszerét szükséges vizsgálni. E szinten több elkülönülő, de mégis egymással szoros viszonyban álló mechanizmust fedezhetünk fel. Ezek közül az EJEE előírásai, illetve az EJEB esetgyakorlata bírnak a legnagyobb hatással a konvergenciára. Egyes európai államok – elsősorban az alkotmánybíráskodás keretében – igyekeznek ezen európai védelmi rendszerhez igazítani belső jogukat. E folyamat figyelhető meg Románia esetében is, ahol a konvergencia mind az alkotmánybíráskodás gyakorlatában (lásd EJEB elvi tételeire történő hivatkozás), mind az Alkotmány módosításaiban (lásd az EJEB esetgyakorlat hatása a 2003. évi alkotmánymódosításra) megjelenik.

Vitathatók – és a nemzetközi alkotmányjogi szakirodalom vitatja is⁷¹ – a konvergencia pozitív hatásai, illetve azok negatív hatásokkal való arányossága. Véleményem szerint számos olyan terület van, ahol valóban kérdéses a nemzeti alkotmányos megoldások közelítésének szükségessége. Az alapvető emberi jogok védelme ugyanakkor nem tartozik e területek közé, már önmagában az alapvető emberi jogok természetéből fakadóan sem. A konvergenciától függetlenül azonban az alapvető emberi jogok védelmét továbbra is nemzeti szinten lehet legjobban érvényre juttatni. Éppen ezért a különböző alapjogvédelmi előírások standardizálása addig terjedhet, ameddig biztosított, hogy az államok saját történelmi, kulturális és társadalmi sajátosságait is figyelembe vehetik a védelem gyakorlatba ültetése során.⁷²

Irodalomjegyzék

1. Marius ANDREESCU, Andra PURAN: *Drept constituțional. Teoria generală și instituții constituționale. Jurisprudență constituțională*, Editura C.H. Beck, București, 2020.
2. Nina-Louisa AROLD: *The European Court of Human Rights as an Example of Convergence*, Nordic Journal of International Law, 2007/3, 305–322.
3. CHRONOWSKI Nóra: *Alkotmányosság három dimenzióban*, TK Jogtudományi Intézet, Budapest, 2022.
5. Titus CORLĂȚEAN: *The Constitution of Romania as an Instrument for Incorporating International Standards of Human Rights Protection*, Revista de Drept Public, 2014/különszám, 91–105.
6. Michael DA SILVA: *Legal Doctrine as Human Rights 'Practice'*, Global Constitutionalism, 2023/1, 106–132.
7. Rosalind DIXON, Eric A. POSNER: *The Limits of Constitutional Convergence*, Chicago Journal of International Law, 2011/2, 399–424.
8. Zachary ELKINS, Tom GINSBURG, Beth SIMMONS: *Getting to Rights: Treaty Ratification, Constitutional Convergence, and Human Rights Practice*, Harvard International Law Journal, 2013/1, 61–96.

71 Lásd például: TUSHNET: *i. m.*, 32–34; Christine E. J. SCHWÖBEL: *Organic Global Constitutionalism*, Leiden Journal of International Law, 2010/3, 529–554, 542.

72 LÉNÁRD Sándor: *Fundamental Rights Adjudication in the Central European Region = Comparative Constitutionalism in Central Europe*, szerk. CSINK Lóránt, TRÓCSÁNYI László, CEA Publishing, Budapest–Miskolc, 2022, 386.

9. Ion GĂLEA: *Valențe recente ale interpretării articolului 11 din Constituție = In Honorem Ioan Muraru. Despre Constituțiile în mileniul III.*, szerk. Ștefan DEACONU, Elena Simina TĂNĂSESCU, Editura Hamangiu, București, 2019, 174–193.
10. Max LESCH, Nina REINERS: *Informal Human Rights Law-Making: How Treaty Bodies Use 'General Comments' to Develop International Law*, *Global Constitutionalism*, 2023/2, 378–401.
11. LÉNÁRD Sándor: *Fundamental Rights Adjudication in the Central European Region = Comparative Constitutionalism in Central Europe*, szerk. CSINK Lóránt, TRÓCSÁNYI László, CEA Publishing, Budapest–Miskolc, 2022, 385–400.
12. Piotr MOSTOWIK: *Interpretation of Fundamental Rights in Poland = Constitutional Reasoning and Constitutional Interpretation. Analysis on Certain Central European Countries*, szerk. TÓTH J. Zoltán, CEA Publishing, Budapest–Miskolc, 2021, 401–467.
13. Ioan MURARU, Elena Simina TĂNĂSESCU: *Articolul 20. Tratatetele internaționale privind drepturile omului = Constituția României. Comentariu pe articole*, szerk. Ioan MURARU, Elena Simina TĂNĂSESCU, Editura C.H. Beck, București, 2008, 170–175.
14. NAGY Gellért: *Case of Spasov v. Romania: the Relationship Between the Application of EU Law and the Right to a fair trial*, CEACLAW Blog. <https://www.ceaclaw.org/post/case-of-spasov-v-romania-the-relationship-between-the-application-of-eu-law-the-right-to-fair-trial> (letöltés ideje: 2024. 06. 23.)
15. Slobodan ORLOVIC: *Interpretation of Fundamental Rights in Serbia = Constitutional Reasoning and Constitutional Interpretation. Analysis on Certain Central European Countries*, szerk. TÓTH J. Zoltán, CEA Publishing, Budapest–Miskolc, 2021, 345–399.
16. Anne PETERS: *Global Constitutionalism Revisited*, *International Legal Theory*, 2005/11, 39–68.
17. Michał PONIATOWSKI: *Content of the Right to Parental Responsibility in the Case Law of the European Court of Human Rights = Content of the Right to Parental Responsibility. Experiences – Analyses – Postulates*, szerk. Paweł SOBczyk, CEA Publishing, Budapest–Miskolc, 2022, 13–35.
18. SAJÓ András, UITZ Renáta: *A szabadság alkotmánya. Bevezetés a jogi alkotmányosságba*, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2019.
19. Wayne SANDHOLTZ: *Human Rights Courts and Global Constitutionalism: Coordination through Judicial Dialogue*, *Global Constitutionalism*, 2021/3, 439–464.
20. Wayne SANDHOLTZ: *The ECtHR, Transregional Dialogues and Global Constitutionalism*, *Global Constitutionalism*, 2020/3, 543–551.
21. Christine E. J. SCHWÖBEL: *Organic Global Constitutionalism*, *Leiden Journal of International Law*, 2010/3, 529–554.
22. Anne-Marie SLAUGHTER: *A Global Community of Courts*, *Harvard International Law Journal*, 2003/1, 191–220.
23. Livia Doina STANCIU, Marieta SAFTA: *Raport of the Constitutional Court of Romania, XVIII Congress of the Conference of European Constitutional Courts, Czech Republic, 2021*, 11. https://www.cecc2017-2020.org/fileadmin/Dokumenty/Pdf/Questionnaire/National_Reports/English/Romania_-_Questionnaire_XVIII_Congress_of_CECC_eng.pdf (letöltés ideje: 2024. 06. 24.)
24. Hinako TAKATA: *Separation of Powers in a Globalized Democratic Society: Theorizing the Human Rights Treaty Organs' Interactions with Various State Organs*, *Global Constitutionalism*, 2023, <https://www.cambridge.org/core/journals/global-constitutionalism/article/separation-of-powers-in-a-globalized-democratic-society-theorizing-the-human-rights-treaty-organs-interactions-with-various-state-organs/D63B9816F4821E08D997E110622F0F32> (letöltés ideje: 2024. 07. 09.)

25. Tudorel TOADER, Marieta SAFTA: *Contencios constituțional*, Editura Hamangiu, București, 2020.
26. TÓTH J. Zoltán: *Interpretation of Fundamental Rights in Central and Eastern Europe: Methodology and Summary = Constitutional Reasoning and Constitutional Interpretation. Analysis on Certain Central European Countries*, szerk. TÓTH J. Zoltán, CEA Publishing, Budapest–Miskolc, 2021, 9–98.
27. Mark TUSHNET: *The Globalisation of Constitutional Law as a Weakly Neo-Liberal Project*, *Global Constitutionalism*, 2019/1, 29–39.
28. Antje WIENER, Philip LISTE: *Lost without Translation? Cross-Referencing and a New Global Community of Courts*, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 2014/1, 263–296.
29. Adam WISNIEWSKI: *The Impact of the European Convention of Human Rights on the Polish Legal System*, *Polish Review of International and European Law*, 2020/1, 153–184.